Acció social i educativa des de les arts a Barcelona

Ricard Huerta*

Resum

Des de fa uns anys, a Barcelona hi ha tot un moviment d'acció educativa que neix des de les arts i que fomenta la participació ciutadana en base a la cohesió social. Les noves propostes de l'educació artística tenen una forta component social, ja que impulsen la participació, tot redefinint els conceptes tradicionals de l'educació en arts. Hem entrevistat alguns dels promotors d'aquestes iniciatives per indagar en els models d'activitats i en les formes d'organització que representen. Hem descobert les problemàtiques que afecten a aquest model organitzatiu (precarietat, dependència institucional, canvis constants, atenció a tot tipus de públics), però també hem descobert els avantatges de generar art i educació per tal de millorar la cohesió social (impuls creatiu, assumpció de les possibilitats personals i grupals, generació d'entitats i xarxes independents, col·laboració entre diferents estaments de la ciutadania, cohesió als barris). Hem plantejat la recerca des de la perspectiva de l'estudi de cas, havent aconseguit una àmplia recollida d'informació, comprovant que existeix una veritable xarxa col·laborativa, compromesa amb la millora de la cohesió social, especialment als barris més desfavorits.

Paraules clau

Art, educació, Barcelona, transformació social, ciutadania.

Recepció original: 28 de setembre de 2018
Acceptació: 26 d'octubre de 2018
Publicació: 14 de gener de 2019

Noves perspectives de l'educació en arts als àmbits no formals[1]

L'educació artística ha evolucionat cap a plantejaments socials i polítics en les darreres dècades. Més enllà del que havien estat els programaris de l'auto-expressió i el foment de la creativitat al llarg del segle XX, els actuals processos educatius vinculats a les arts tenen molt en compte el paper de la ciutadania, tot implicant al mateix temps a cada individu, entès així com a part integrant d'una col·lectivitat. A mesura que les arts han perdut (i segueixen perdent) presència als àmbits formals (especialment a l'educació primària i secundària), als carrers i als barris hi ha tota una explosió de les arts, una efervescència creativa que està canviant el panorama visual de les ciutats. Si bé la presència curricular de les arts als estudis obligatoris està quedant a uns nivells gairebé residuals (Huerta i Domínguez, 2015), el ben cert és que s'està vivint una eclosió creativa a l'àmbit urbà, tot redefinint el paper de l'art en l'educació informal (Huerta i Alonso-Sanz, 2017a).

Cal incidir en què el foment de l'educació artística, i molt especialment a l'àmbit no formal, ja no és un programa vinculat al que passava a les aules, com fa uns anys. Actu-

(*) Catedràtic d'Universitat. Professor d'Educació Artística a la Facultat de Magisteri. Membre de l'Institut de Creativitat i Innovacions Educatives. Dirigeix el *Grup Creari d'Investigació en Pedagogies Culturals* (GIUV2013-103) i la publicació especialitzada *EARI Educación Artística Revista de Investigación*. És president d'*AVALEM Associació Valenciana d'Educadors en Museus i Patrimonis*, entitat pionera que defensa als col·lectius de mediació educativa en entorns no formals. Adreça electrònica: ricard.huerta@uv.es

(1) El present article s'ha pogut realitzar gràcies a la recollida de dades durant una estada d'investigació de l'autor en la Universitat de Barcelona, activitat que ha comptat amb una ajuda de la Conselleria d'Educació, Investigació, Cultura i Esport de la Generalitat Valenciana (expedient BEST/2017/093).

10.1344/TE2018.55.11
Creative Commons 3.0 Reconeixement no comercial

alment no existeixen els mateixos interessos que abans dominaven l'educació en arts (foment procedimental de les perícies manuals, acostament als paràmetres de l'art clàssic occidental), sinó que trobem diferents fronts d'actuació que estan en concordança amb els nous usos culturals, com ara la presència dels audiovisuals, la utilització de les xarxes socials, la reivindicació política, la implicació personal, el voluntariat en causes humanitàries, el rebuig als abusos econòmics (Peña-Zabala, Cilleruelo i Aberasturi-Apraiz, 2018). També és cert que en el moment actual resulta més difícil descobrir on estan passant realment les coses, ja que ni els mitjans de comunicació ni tampoc els partits polítics tradicionals poden controlar l'efervescència creativa dels nous usos artístics i educatius. El moviment constant és una de les característiques que defineix aquest nou paradigma (Haraway i Terranova, 2017), i és precisament la seua impressionant capacitat de transformació el que converteix aquest moviment en una eclosió creativa, difícil de controlar i dominar.

Constatem que en aquestes noves pràctiques artístiques i educatives hi predomina un canvi en els referents conceptuals, pel fet que hi ha un acostament cap a l'art contemporani, també una clara apertura cap a la cultura visual, o fins i tot un nou ús de les estructures, com ara escoles, instituts, museus, centres culturals i socials, en base a les urgències i necessitats (París i Hay, 2018). Ens estem obrint a noves formes relacionals que afecten a l'educació, les arts i la cultura (Huerta i Alonso-Sanz, 2017b), al mateix temps que descobrim les possibilitats que fins ara no havien desplegat les arts i l'educació. Els treballs per projectes situen aquest nou escenari educatiu i creatiu en un espai emancipador que remet a les nocions de lluita i consciència social i política (Hall, 1997). Els propis artistes han començat a desenganxar-se del model tradicional que només tenia en compte a un percentatge mínim de figures rellevants, mentre la resta dels creatius havien de dedicar-se a moltes més activitats per poder subsistir. Els artistes s'estan acostant a les noves tendències, molt més pendents de les possibilitats educatives (residències artístiques, col·laboració amb museus i ONG), i això fa que els resultats d'aquesta nova eclosió cultural es puguin trobar en llocs que abans haurien estat impensables (mercats, associacions de veïns, festes populars, fires, cases particulars, escoles, jardins, cinemes). Estem davant d'un fenomen d'una efervescència inaudita, en el qual hi participen diferents actants socials, especialment públics de totes les edats, a partir de propostes educatives que contribueixen a generar noves pedagogies artístiques (Llevadot Gonzàlez i Pagès Santacana, 2018). Ja no es tracta de preparar espais per a l'art, sinó d'engegar noves relacions entre allò que és artístic i allò que és educatiu.

Mentre observem una quasi completa desaparició de la presència de les arts a l'escola (Alonso-Sanz, 2017), veiem que s'està evidenciant un panorama que reflexa a nivell més general la poca consideració que tenen les humanitats i les arts en l'actual plantejament curricular (Hernández, 2014). Aquesta evidència resulta comprovable tant als nivells obligatoris d'ensenyament com en general al sistema educatiu, que arriba fins i tot al nivell universitari (Ordine, 2013). Hem de tindre en compte el paper que estan jugant en aquest model els sistemes d'avaluació internacional, poc propicis al foment de les expressions artístiques i humanístiques. I a més, no podem perdre de vista que aquesta situació ve agreujada per la confusió que existeix, especialment a les facultats de Belles Arts, entre allò que entenem per escolar, i allò que suposen les pedagogies culturals (Duncum, 2008). Davant d'aquest escenari aparentment desolador, cal ressituar tant el que s'està fent com la manera de plantejar-ho. El que resulta evident és que els models que havien marcat les pautes a les darreries del segle XX, o fins i tot al co-

mençament del segle XXI, ja no serveixen en aquest nou context. Els i les artistes han pres una nova connotació laboral i creativa molt més marcada per la integració social i l'activisme. Els públics de tots els estaments socials estan demanant més participació activa en tot allò que ocorre. I les interaccions entre usuaris i espais estan reconvertint molts llocs que abans resultaven poc propicis per a l'art en veritables entorns reivindicatius (Ancarola, Manonelles i Gasol, 2017). Així les coses, ens interessava acostar-nos als responsables d'aquesta nova agitació educativa i artística. Un dels elements claus d'aquest nou paisatge cultural són els artistes, ara reconvertits en gestors creatius i promotors d'activitats participatives. La majoria dels entrevistats han estudiat Belles Arts, i pràcticament tots i totes han estat relacionats d'una manera o una altra a les tasques docents del professor Fernando Hernández i del grup de recerca *Esbrina*. Ha sigut el propi Fernando Hernández qui ens ha facilitat poder arribar a bona part dels personatges entrevistats. Al remat, la xarxa s'ha anat expandint, i podem oferir així un repertori significatiu i representatiu del que ocorre a Barcelona.

Un estudi de cas a partir de l'observació participant i de la recollida de dades en base a entrevistes

La metodologia que hem fet servir per al present treball és un estudi de cas de caire qualitatiu. Hem analitzat a partir de l'observació participant de diverses activitats, havent entrevistat a persones directament implicades en els nous models de gestió cultural i activisme ciutadà que fan servir l'art i l'educació com a referents de les seues propostes. Ens basem en el model d'anàlisi que proposa Stake (2005). Es tracta d'una selecció d'activitats que probablement són poc conegudes fora de Catalunya. Han estat elegides perquè plantegen un diàleg participatiu entre col·lectius, escoles, museus, centres d'art i ciutadania en general. Es valora la presència d'aquestes accions a l'entorn urbà en tant que espai en transformació (Ramon Camps, 2016). Ens hem centrat en Barcelona perquè és un lloc d'efervescències culturals, però sobretot perquè la situació actual converteix aquesta ciutat en un paradigma ben atractiu, degut a la situació econòmica, social i cultural que s'hi viu. Catalunya s'ha convertit en una realitat molt visible a nivell internacional, degut en part a la repercussió mediàtica que està tenint l'anomenat «procés», és a dir, el moment històric que es viu pel que fa als plantejaments sobiranistes. De fet, les entrevistes van ser realitzades a les darreries de 2017 i primeries de 2018, és a dir, durant els mesos posteriors al referèndum de l'1 d'octubre de 2017, un fet que ha marcat els calendaris polítics i mediàtics en relació a la temàtica. També el món de l'art (en un sentit més comercial) s'ha fet ressò de la situació, i podem destacar al respecte la repercussió que va tindre l'obra «Presos políticos en la España contemporánea» de l'artista Santiago Sierra, una peça que va ser retirada de la Fira Internacional ARCO de Madrid pel fet que qualificava de «presos polítics» als polítics empresonats justament després del referèndum de l'1 d'octubre.

En última instància, l'atractiu de la realitat que estem analitzant es basa en una tradició que ve de fa anys, i que per tant està reforçada per una trajectòria llarga i elaborada. Més enllà de l'actual panorama polític, social, mediàtic i econòmic que es viu a Catalunya (havent-se aplicat l'article 155 de la Constitució Espanyola per part del govern central), als barris de Barcelona hi ha activitat artística de caire educatiu des de fa dècades, i és aquesta realitat la que ara ens interessa especialment. Una realitat que conviu a nivell internacional amb altres escenaris que contenen propostes en les quals

s'expandeixen les relacions entre art i educació. Un bon exemple que aquest impuls conté una vessant internacional és la mostra *#Cosmopolis* del Centre Pompidou de París[2]. Aquesta iniciativa consisteix en mostrar el que està passant arreu del món en matèria d'art socialment implicat mitjançant exposicions i estudis que donen cabuda a una sèrie de projectes. Bona part d'aquestes propostes estan aconseguint trencar els esquemes tradicionals establerts en qüestions d'art i educació a tot el planeta. La primera de les exposicions d'aquesta peculiar iniciativa va tindre lloc a les darreries de 2017 al Centre Pompidou amb el títol *Cosmopolis #1 Collective Intelligence*. En aquest àmbit consolidat d'un dels museus més importants de França, el que trobem a *#Cosmopolis* és un relat que destaca pel seu atreviment, ja que són els mateixos organitzadors d'aquestes activitats que ocorren arreu del món els qui mostren les seues formes de fer en un espai tan selecte (en el sentit de la cultura vinculada al mercat de l'art i al poder de l'estat) com ho és el Centre Pompidou.

Ens hem interessat per explorar també el que està passant a d'altres indrets, però observem que el cas de Barcelona conté una sèrie d'elements i característiques molt particulars, ja que es tracta d'una ciutat enormement «gentrificada» (el paper del turisme i dels turistes està reconvertint els espais de la ciutat), a més de tractar-se d'una ciutat amb una llarga tradició pel que fa al moviment associacionista que es genera als barris, autèntics contextos reivindicatius. Havent explorat en directe aquest panorama divers i enèrgic, hem pogut entrevistar als següents personatges, professionals de les arts que estan generant accions educatives de caire social: Carme Mayugo (Teleduca), Cristián Añó (Sinapsis), Dolors Juárez (Experimentem amb l'Art), Elvira Pujol (Sitesize), Javier Rodrigo (Transductores), Rafa i Mario (El Palomar), Judith Vidiella (Desbordar la universitat) i Mariló Fernández (LaFundició).

Figura 1. Entrevista a Cristian Añó a la seu de Sinapsis a Barcelona

Si bé l'estudi de cas s'ha plantejat com a metodologia prominent en la recerca que presentem, també és cert que incorporem un element amplificador que són les fotografies, realitzades pel propi autor, i que es presenten com a elements de caire significatiu dins del que anomenem Investigació Educativa Basada en les Arts (ABER Art Based Educational Research), pel fet que les imatges ofereixen un model de resultats que no suposa únicament «acompanyar al text per il·lustrar», sinó que contenen informació

(2) www.cosmopolis.centrepompidou.fr

vàlida per elles mateixes. Així doncs, combinem l'estudi de cas amb la *Investigació Educativa Basada en les Arts*, aprofundint en la força de les imatges com a relats vàlids a nivell investigador (Irwin i O'Donoghue, 2012). Les imatges que presentem ofereixen un discurs propi, no solament il·lustren el text, sinó que ens parlen amb veu pròpia d'escenaris, espais, persones i materials vinculats a tot allò que estem investigant.

Els desencadenants educatius de l'actual situació artística i cultural a Barcelona

A les darreries de novembre de 2017 va tenir lloc, als locals dels Lluïsos de Gràcia (Barcelona), la 9a edició de *Kalidoscopi*, una activitat organitzada per l'entitat EART Experimentem amb l'Art. Es tracta d'un espai de reflexió en el qual s'hi analitza un tema d'actualitat en relació a les arts i l'educació. No perdem de vista la situació política per la que estava passant Catalunya, amb un president del govern autònom en l'exili i part dels seus consellers a la presó o també exiliats. Aquesta realitat anòmala provocava mobilitzacions per part de la ciutadania, amb marxes i concentracions pacífiques. Tot i les circumstàncies una mica estridents pel que fa a la situació política, sempre amb molta repercussió mediàtica, la normalitat (vitalitat) en l'activitat cultural era latent a la ciutat. A Barcelona es respira un ambient cultural de gran calat, amb una agenda repleta d'activitats pensades per a distints públics. A més, cal tenir en compte aquelles modalitats d'educació i arts que neixen al marge dels circuits habituals o convencionals, i que per això provoquen major interès. Es tracta d'accions pensades per a la ciutadania, activitats participatives que es generen en els barris i que generen espais vitalitzadors.

El tema del *Kalidoscopi* va ser «L'educació en museus i institucions culturals: possibilitats d'agència per a una transformació estructural». Si bé inicialment s'havia previst com una activitat participativa per a un grup reduït, davant l'èxit de la convocatòria (es van inscriure més de vuitanta persones) l'organització va optar per un format de taula rodona amb un torn de paraula per al públic. Es tractava de ressituar i debatre problemàtiques per impulsar pràctiques actuals en contextos canviants. El text amb les conclusions està disponible al web d'EART a l'apartat de publicacions, la qual cosa permet generar un espai expandit de debat i pensament[3]. Estem vivint un moment de reformulacions de models i estructures educatives. Hi ha moltes iniciatives transformadores dins de la comunitat, on es replantegen les maneres de gestionar, amb una voluntat d'apropiació dels espais i equipaments públics, amb un clar desig de repensar les xarxes i relacions dins de les estructures. L'àmbit de l'educació en el context cultural, a més de compartir aquest impuls de canvi generalitzat, ha experimentat un creixent protagonisme discursiu amb propostes promogudes des d'iniciatives artístiques i de curadoria properes a l'anomenat gir educatiu (Rogoff, 2008).

El sector es troba en una situació de precarietat laboral marcada per l'externalització i subcontractació dels professionals de l'educació, la manca de recursos, la complexitat de les relacions entre els diferents departaments dels museus o la rigidesa de les estructures institucionals (Zafra, 2017). Cal teixir relacions fructíferes entre comunitat, barris, escoles i museus, entenent les institucions como espais generadors de coneixement col·lectiu (Soto González, 2015). Al *Kalidoscopi* es va reflexionar sobre la situació de les

(3) www.experimentem.org

institucions culturals pel que fa a educació, plantejant en quin moment es troben aquestes entitats pel que fa a les polítiques culturals més recents, i qüestionant les nocions i el paper de l'educació existents en els equipaments tant en el pla discursiu com en el de les pràctiques. També es va incidir en els recursos i possibilitats d'acció que es tenen en les estructures que treballen l'educació dins dels equipaments, i com funcionen (Hernández i Aberasturi, 2013).

El *Kalidoscopi* plantejava les possibilitats d'agència per a una transformació estructural entre les situacions possibles que es manegen en el moment actual pel que fa a l'educació en museus i institucions culturals. Es va parlar de la capacitat d'acció que té cada un dels agents implicats en aquest àmbit (responsables polítics, directors d'equipaments, departaments d'educació, educadors, artistes, organitzacions culturals i socials, comunitats), valorant les relacions i les aliances que s'haurien d'establir entre aquests agents per afavorir el paper social i transformador dels museus i institucions culturals mitjançant l'educació. Resulta evident l'interès que es respira a Barcelona per aquest tipus d'accions educatives, artístiques i socials, la qual cosa s'entén si valorem una tradició basada en la reflexió cultural, que és pròpia d'aquesta ciutat. La mateixa universitat no és aliena a aquest entramat social, fomentant accions, impulsant estudis i formant educadors i artistes compromesos (Hernández, 2008).

A partir de l'observació directa que ens va permetre conèixer de primera mà els escenaris de la ciutat on estan ressituant-se tots aquests aspectes, la nostra investigació es nodreix bàsicament de les entrevistes a personatges que són clau per entendre aquest panorama. Es tracta de professionals de la mediació, amb una experiència dilatada en processos educatius, en els quals les arts plantegen pràctiques relacionades amb les maneres de pensar, documentar i fer de l'art contemporani, sempre sota un prisma que inclou l'educatiu en tant que forma àmplia de repensar. La selecció es basa en criteris com ara la importància de les seves trajectòries professionals o el fet d'introduir plantejaments arriscats, que han evolucionat amb les seves iniciatives malgrat la duresa amb què la crisi ha marcat al sector cultural. Es tracta de persones que desenvolupen treballs educatius implicats amb els nous processos de l'art, mantenint sempre un esperit crític i combatiu amb els models neoliberals. Generen iniciatives de caire social, fomentant accions en barris obrers, amb públics de diferents edats i també en centres culturals. En tots els casos impulsen la investigació com a forma de reflexió a partir de les accions realitzades (Grup Desbordes de la Cultura, 2017).

Iniciatives que provenen de persones formades en arts vinculades a col·lectius socials i educatius

Des de 2006 al col·lectiu Sinapsis[4] es desenvolupen projectes que incideixen en la interacció entre el camp de l'experiència artística i altres camps socials vinculats a la ciutadania i al context educatiu. Sempre ho fan des d'una experiència que posa en joc les pràctiques col·laboratives amb un horitzó fixat en les polítiques de proximitat. Cristian Añó defensa la interacció de la pràctica artística amb persones que no són professionals del món de l'art, i que per tant estan en situació de posar en pràctica altres sabers, generant una situació d'aprenentatge compartit. Quan compartim sempre s'aprèn alguna

(4) www.sinapsisprojectes.net

cosa, ja que totes les persones aporten algun coneixement. La pràctica que promou *Sinapsis* té en compte els coneixements artístics, però també molts altres coneixements. Aquests espais d'intercanvi es desenvolupen com a processos, com a projectes que tenen un origen i que finalitzen en un lloc, al qual s'arriba aportant, amb elements que socialitzen, i per això té sentit implicar les institucions amb les que treballem. Entenen que l'educatiu és un element compartit de transformació, i que per tant afecta a totes les parts.

Experimentem amb l'art vol posar en relació els processos de creació contemporània, els processos educatius i els diferents col·lectius que es posen en contacte amb aquests processos. Durant molt de temps una de les intencions del projecte era acostar l'art contemporani a la gent, i pensar-lo com una eina de pensament crític en relació a la realitat que vivim. «Actualment estem en un procés de repensar-nos de nou», ens explica Dolors Juárez. «El que pensem és que es tracta de vincular-nos amb l'art, i no pas de posar una cosa en la gent que no té aquests sabers sobre el que es diu o el que està escrit». Ja són 25 anys d'un projecte d'iniciativa privada que es constitueix com a Associació Cultural, i no com a empresa cultural, que té una voluntat de servei públic, que creu fermament en la democratització de l'art i de l'educació (o la cultura per extensió) i que vol posar l'art a l'abast de la societat, acostar l'art a les persones, fugint de certs aspectes sobre allò creatiu i artístic que s'entén des del sistema de l'art.

Figura 2. Entrevista a Dolors Juárez al seu despatx del centre Experimentem amb l'Art, al barri de Gràcia de Barcelona

Judit Vidiella ha format part de diferents col·lectius des dels quals sempre ha impulsat pràctiques que vinculen art i educació. Actualment treballa com a docent a l'Escola Universitària ERAM, centre adscrit a la Universitat de Girona. Considera important el paper de *Lo Relacional*, on treballen qüestions de gènere i emigració a partir del cos i la performance. Ens explica que a La Bonne Centre de Cultura de Dones Francesca Bonnemaison[5] estan portant d'una manera molt auto-organitzada la unió de col·lectius als quals s'acull per treballar iniciatives molt variades, amb un grup sobre noves masculinitats, el grup trans, o el grup Madre Maña, que fan un treball sobre les dones netejadores per reivindicar els drets laborals a través de la performance. També hi ha ArtiBarri, que

(5) www.labonne.org

treballa des del teatre amb dones immigrades. Judit Vidiella és conscient de la gran varietat de propostes que hi ha, i de la dificultat de generar una cartografia d'aquesta realitat. Ens explica la seua implicació en el grup Desbordar la Universidad, on quatre professores intenten repensar l'espai educatiu a través del cos, generant pràctiques artístiques i culturals per donar una visibilitat i desbordar l'espai de l'aula. Des de la seua pràctica, les relacions entre art i educació es plantegen com una eina d'exploració, d'expressió, de maneres de comptar, de crear subjectivitat, de generar relats encarnats, i així és com ho explora. Sense separar el que és educació de cultura i art, sinó generant-ho a partir d'una investigació.

Figura 3. Cartells d'una acció de Transductores, en col·laboració amb LaFundició, al *Centre Fabra i Coats*

Javier Rodrigo, creador de Transductores, educador i investigador en art, ha treballat en projectes de pedagogies col·lectives, proximitat i territori en diferents centres d'art[6]. Ha coordinat el programa *Interfícies* per al Centre Arts Santa Mònica, un programa transversal de ciutadania, educació i cultura, amb un enfocament especial en els processos de territori, investigacions i pràctiques de mediació crítica. El Centre Arts Santa Mònica, referent ineludible del que ha passat a Barcelona durant les últimes dècades en matèria d'art i educació, està sentenciat a desaparèixer per una decisió política recent. Transductores és una associació, una plataforma que treballa la investigació per una banda, però també la coordinació de projectes d'educació, entre públics i comunitats. El que pretén és construir projectes interdisciplinars en xarxa entre escoles, centres d'educació informal amb creadors o a partir de pràctiques artístiques, sempre amb la intenció de repensar l'espai públic, i sobretot intervenint activament als territoris.

Elvira Pujol pertany a Sitesize, un col·lectiu artístic que es dedica a treballar en els espais comunitaris de la ciutat i de les perifèries urbanes i metropolitanes contemporànies[7]. «Fem un treball de recerca i de construcció col·lectiva, de l'imaginari, del significat,

(6) www.interficies.net
(7) http://sitesize.net

sobre la identitat dels llocs, i de les comunitats que formen part d'aquests territoris». Ens diu Elvira que «a vegades són territoris molt dispersos, però que comparteixen un mateix imaginari social o territorial, que encara que és difús, el reivindiquem com un valor de les persones que vivim en aquests territoris». En els darrers anys l'escenari social i territorial ha canviat molt, assegura Elvira. «En l'àmbit més estrictament territorial, nosaltres partíem d'una ciutat amb una perifèria, que era un territori extens, ja que la metròpolis de Barcelona va 50 km. més enllà dels límits de la pròpia ciutat». En les relacions amb les comunitats comparteixen amb la població comuna un mateix espai col·lectiu, de relacions econòmiques, de relacions socials, de relacions de veïnatge. «Catalunya s'ha transformat en un paisatge urbà, amb la qual cosa l'activitat cultural i artística, o l'activitat creadora, també ha mutat. Ja no hi ha territoris a fora, no hi ha un a fora i un a dins, estem tots com a dintre del mateix».

Carme Mayugo defineix Teleduca com un col·lectiu professional interdisciplinari[8], format per gent que ve de tres o quatre camps però amb interès en treballar la intersecció d'aquests camps. Un és el camp educatiu des d'una perspectiva no directiva, amb la intenció de no intervenir, acostant-nos a l'educació artística i a l'educació audiovisual de tradició comunitària o alternativa. Aquestes tres branques van confluir en trobar un espai que a l'Estat Espanyol era poc conegut o poc reconegut, però que als anys 1990 es va rescatar una mica des de l'educació en comunicació. «Nosaltres veníem sobretot de la tradició llatinoamericana (representada per Mario Kaplún), no tant de l'anglosaxona».

A Teleduca sempre han estat interessats per ser un col·lectiu d'intervenció i d'acció. En algun moment també es van dedicar a la formació del professorat, «però ens costava molt, era com que tu passaves idees i maneres de fer al professorat, aleshores el professorat et demanava receptes, cosa que a nosaltres no ens interessava, sinó que preferíem la intervenció directa». Es van adonar que intervenir a l'aula de secundària (l'audiovisual com a eina de creació i d'exploració de la identitat, de la relació amb l'entorn, de la connexió amb la comunitat) en realitat els portava molt a fora de l'escola. Aleshores van començar a treballar en projectes que connectaven els centres educatius amb el barri. De seguida, això va posar a treballar amb els barris, amb els serveis educatius (serveis juvenils, centre cívics) que s'estaven muntant a les darreries dels 1990 i principis dels 2000. Van començar aleshores a treballar les necessitats de cohesió social que hi havia, amb gent que necessitava generar serveis des d'on es pogués parlar de què volien. «La gent ens cridava, però no per fer creació audiovisual i educació, sinó perquè sabien que n'hi havia una necessitat sobre la qual s'havia d'intervenir i no sabien com fer-ho». El que més han fet són processos a l'aula de manera divertida per aprendre a fer, i per una altra banda donar un servei al territori per a que la gent parli i es connecti i s'interpel·li de manera diferent, fent servir una mica tot el que seria la creativitat dialògica com a centre d'interès.

(8) http://teleduca.org

Figura 4. Cartell de l'activitat *Un casal de pel·lícula* organitzat per Teleduca

Ens explica Mariló Fernández que LaFundició és una cooperativa creada el 2006. «Va ser una forma de poder regular la nostra feina. Nosaltres vam créixer. Tots som com de "barrios obreros", o del que en diuen barris obrers (somriu). Vam fer Belles Arts i vam decidir en un moment donat que per a nosaltres era molt important el tema del treball, que el que fem era un treball. Volíem regular-lo, volíem tindre un sou, volíem tenir baixes de maternitat, i aleshores vam decidir fer una cooperativa. Nosaltres, de fet, el que diem és que treballem l'art i l'educació enteses com a activitats controversials». Mentre estem parlant intervé una dona que està treballant al Centre de l'Hospitalet, a qui Mariló li explica què és el que ha de fer en un collage de teixit que estan confeccionant amb diferents peces, com un patchwork que narra històries viscudes al barri. Mariló riu i li explica, tot fent broma de la situació «és un professor de la universitat que ha vingut a entrevistar-me». Assegura Mariló que «el conflicte per nosaltres és com un espai interessant, és un indicador, quan les coses molesten vol dir que alguna cosa s'està movent». Per a ella tot l'art és social. «Vull dir, el MACBA, l'IVAM, aquests museus responen a models socials, que de sobte el seu discurs s'ha naturalitzat i sembla que *ellos no son sociales*, i després hi ha un altre art que és social. No. Simplement és que respon a un altre model que, de fet, fricciona amb el que l'IVAM o el MACBA poden representar. Llavors, quan s'ha posat l'etiqueta social moltes vegades ha estat per pacificar, per fer actuacions en territoris a uns barris amb un caràcter pacificador. Nosaltres això ho intentem evitar i ens agrada molt el conflicte. *Somos muy folloneros* (riu)».

Figura 5. Activitat de brodat sobre tela per narrar històries viscudes al barri, tot compartint-les amb altres col·lectius nacionals i internacionals. Proposta de LaFundició al Centre Social i Cultural de La Florida (L'Hospitalet de Llobregat)

El Palomar és un col·lectiu format per R. Marcos Mota i Mariokissme. És sobretot un lloc de producció, investigació, memòria, trobada, exhibició, diàleg i visibilitat política. *El Palomar* s'incrusta com a reducte de discursos, subjectes i pràctiques que tenen dificultats per penetrar en l'esfera cultural contemporània oficial. Des de 2013 treballen per generar trobades i intercanvis, creant un programa basat en la investigació multivocal i la incorporació polifònica des del treball en els marges. Afirmen com a declaració d'intencions que les temàtiques *queer* han estat marginals fins que els discursos feministes, postfeministes, decolonials, transfeministes, LGTBI, crip i queer a poc a poc s'han anat apropiant del llenguatge, així com dels espais de coneixement i discussió. Es consideren en una posició que va més enllà de la idea de col·lectiu, i encara que les anomenen col·lectiu «això no implica en cap moment que ens sentim a gust amb aquesta etiqueta, sobretot perquè la idea que es té de col·lectiu en la majoria dels àmbits és una cosa molt conservadora i estem una mica fartes de seguir certes lògiques». Tenen una idea de col·lectiu més líquid, amb molt bona connexió amb persones afins a les seves idees. Una cosa tan pedagògica i essencial com és treballar amb les polítiques de gènere en el món de l'art ja crea una tensió prou clara. El Palomar precisament neix per generar aquesta tensió.

El Palomar com a projecte va ser molt ben acollit per les seves famílies, museus i artistes, fins i tot per l'administració, almenys de cara a certes beques o programes. Però són crítics al respecte: «El problema amb aquestes últimes, sorgeix quan t'adones que qualsevol tipus de relació amb elles estan subjectes al que va suposar la implantació ara fa més de 30 anys de les anomenades polítiques culturals al nostre país. Aquests organismes no són més que entramats i funcionen a manera d'empresa». Al principi quan van fundar El Palomar comptaven amb un espai que facilitava molt el treball, «no només com a espai de creació, sinó per a la trobada i per compartir afecte, que és clau quan ens pronunciem des d'una perspectiva feminista. El cas estrany és que les polítiques culturals no funcionen per als projectes autogestionats o independents i tota la paperassa que requereix poder treballar mà a mà amb aquestes administracions acaben per anar-se'n a fer punyetes».

«Potser en algun moment pecàvem d'il·luses, pensant que ens acollirien, però no va ser així». Ens diuen que ningú ha valorat des del poder administratiu la seva tasca, i s'han hagut de buscar la vida per altres mitjans. «Abans que existís El Palomar a ningú li importava un rave les polítiques socials en el nostre context. Ningú donava un *duro* per recuperar figures tan importants com Alberto Cardín o Ocaña. Després el propi Ajunta-

ment va crear des dels diferents districtes les seves pròpies eines com un rentat d'imatge per penjar l'etiqueta de feminista, només perquè els temps ho exigeixen».

Entitats amb models organitzatius innovadors que generen tensions, tot barrejant art i educació des d'experiències participatives

Cadascun dels casos analitzats esdevé un model peculiar d'organització, tant pel que fa a l'estructura de caire laboral i administratiu (associació cultural, empresa, cooperativa, autònoms, grup d'entitat ONG), com pel que afecta a les propostes que presenten i als llocs en els quals estan ubicades. En moltes ocasions treballen de forma coordinada, unint esforços per tal de presentar-se a licitacions d'entitats públiques. *Sinapsis* té una dimensió social de transformació política que intervé en el que l'envolta. Els projectes són espais de debat molt intens. Ens diu Cristian Añó que treballar amb equips diversos té coses bones, però comporta un esforç afegit, ja que s'ha de negociar constantment. «Hi ha molta negociació i reflexió per intentar convèncer-nos els uns els altres, i per tant, en el fons, es van construint molts sabers». La institució artística en general es defineix per ser molt jeràrquica, per estar molt centrada en l'excel·lència, amb el capital simbòlic, i molt poc amb els processos, l'horitzontalitat, i altres elements que són els que convé posar en el seu lloc per treballar amb una escola. El treball que fan a *Sinapsis* és altament negociador perquè les parts entenguin que cap de les dues ha de renunciar al que obtindrà del procés de col·laboració. Busquen espais en què tots aprenen els uns dels altres.

Des de fa 10 anys Experimentem amb l'Art està ubicat al carrer Torrijos, al barri de Gràcia. Hi ha un element característic d'EART que són les residències d'artistes, ajudes que permeten posar en marxa processos d'acostament entre els artistes i diferents col·lectius, amb 14 estudis en els quals hi ha 18 artistes residents simultàniament. La convocatòria de residència es reafirma com a residència educativa. El projecte es defineix més en tant que activitat educativa que no pas com a activitat artística. «Precisament aquí hi ha una de les problemàtiques que es fan paleses en el dia a dia, les tensions que genera la relació amb els artistes residents», ens diu Dolors Juárez, responsable d'*EART*. S'intenta situar en el mateix pla de treball, d'anàlisi i d'estima la pràctica educativa i la pràctica artística, el que seria l'art i l'educació. L'espai havia sigut una antiga escola, disposa d'un pati central, que era el pati, que funciona com una àgora on conflueixen moltes coses. És un lloc on es troben moltes persones vinculades als tallers d'art que es desenvolupen a Experimentem. Es tracta de tallers en els que hi participen des de famílies amb nadons d'un any fins a infants de 12 anys, però es vol posar en relació amb els processos educatius, per situar l'art com a un mitjà de coneixement, un lloc on transitar per entendre els processos de creació contemporània, però també entendre les possibilitats de la creativitat i del pensament crític que això pot donar.

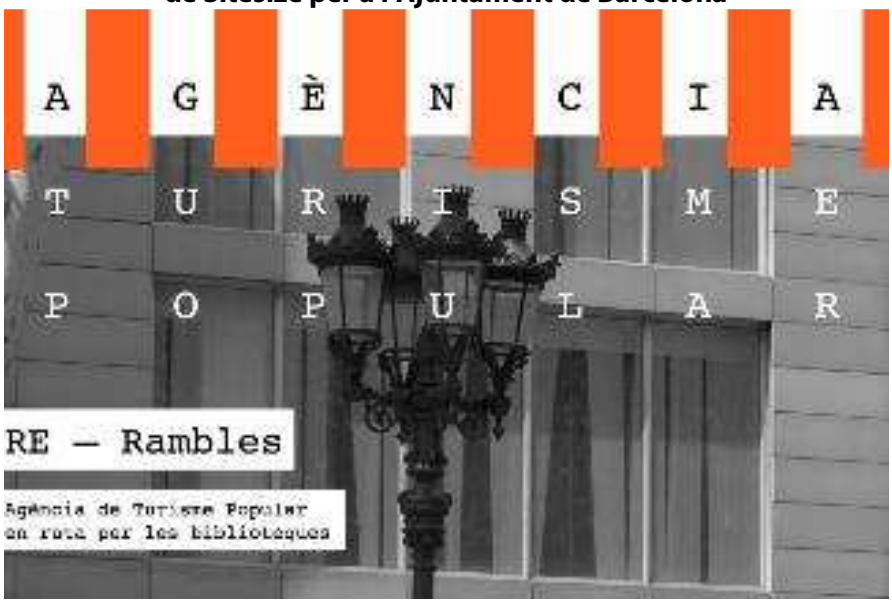
Quan es refereix al col·lectiu Desbordar la Universitat, Judit Vidiella considera que «no és que hi hagi tensions a nivell de creació, respectem molt els bioritmes, i el decreixement del treball enfront de la súper-explotació de la universitat, però sí que ens hem trobat, a nivell institucional, que aquest tipus de pràctiques incomoden, perquè suposa repensar l'espai educatiu universitari d'altres maneres». Ubiquen les accions i les pràctiques a entorns que potser no s'han pensat com a espais d'aprenentatge o d'educació (un passadís, l'aula de professors), la qual cosa provoca certa tensió. «També ens hem

trobat que genera moltes vegades un estranyament, ja que et pots posicionar a nivell teòric des de pràctiques feministes, i això tothom ho entén, l'acadèmia entén que potser els parlis que vas a generar un mòdul de pràctiques feministes, però treballar-lo de manera pràctica, i per tant fer servir les metodologies que les feministes treballaven i treballen genera certa incomoditat, no es considera rigorós, a causa de tota l'obsessió pels sistemes de regulació i d'avaluació».

Judit Vidiella diu que no parlaria de col·lectiu quan es refereix a aquest grup de quatre professores «perquè ara ens hem agrupat però la nostra feina és intermitent. Funcionem molt per Skype, per vídeo-correspondències, per grups de *whatsapp*, per conviure caps de setmana conjuntament, per compartir, decidir, programar, i pensar com volíem seguir treballant conjuntament». En realitat es tracta d'estratègies laborals «a partir de cuidar-nos mútuament, i on no arriba una arriba l'altra, perquè totes menys jo són mares, amb molta feina, amb uns contractes molt precaris, treballant en diverses institucions a la vegada, i així és com hem sobreviscut i tirem endavant». Segons Judit Vidiella «no considerem que siguem exemple de res, ni exemple de les activitats a la ciutat, perquè estem deslocalitzades. Eva està a Vic, Marta a Manresa, jo a Girona i Assumpta a Barcelona. És una manera de treballar més transversal».

En el cas de Javier Rodrigo, el que fa Transductores és oferir eines artístiques per construir ciutadania activa. «Normalment treballem amb programes d'institucions públiques (centres d'art, plans de barris, museus); intentem posar en contacte artistes creadors que tenen una certa sensibilitat al respecte, o amb els qui han treballat prèviament; també amb comunitats: associacions de veïns, salut comunitària, o gènere en un barri com el Raval, o una comunitat que treballa sobre justícia econòmica». Es tracta de pensar quines són les temàtiques que hi ha al territori, quines coses són les que els interessa en cada lloc, per dialogar amb pràctiques artístiques i construir projectes conjuntament. «La nostra feina no és ja intervenció directa (no fem tallers, per entendre'ns, o no intervenim de forma artística), sinó que tenim les coordenades per propiciar aquesta mena de comunitats d'aprenentatge. Una mena de petits laboratoris, experimentant formes diferents de fer servir l'art, intervenint en diversos aspectes. Aquest seria el punt clau». Podem parlar de tres moments a Transductores: un primer moment a Granada (2008-2011); un segon moment amb diverses institucions d'Equador, Medellin, Vitòria i Bilbao (2012-2015); i un tercer moment que seria l'actual, més centrats en Barcelona. "És molt, però això és possible perquè treballem amb molta gent al mateix temps."

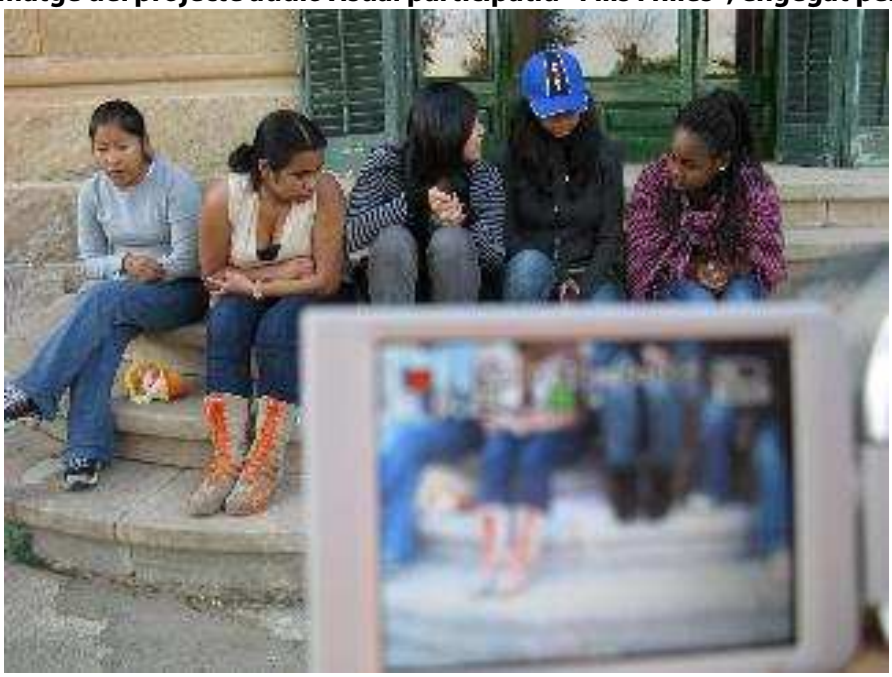
Figura 6. Cartell de l'activitat «Agència de Turisme Popular» de Sitesize per a l'Ajuntament de Barcelona

Per a Elvira Puyol, en el cas de Sitesize el tema de l'educació va vindre a conseqüència de les accions, ja que «el desenvolupament dels nostres projectes ha sigut sempre des d'una base col·lectiva, on les persones aprenem uns dels altres, amb un intercanvi equitatiu, més equilibrat». No hi havia un treball d'educador, «nosaltres no ens veiem com a formadors, ni tampoc volíem aquest rol». El que volen a Sitesize és que tothom pugui aportar coses. «Parlàvem d'un coneixement territorial, metropolità, des de les persones, reconeixent que els sabers són una cosa universal, i reconeixent que també hi ha sabers dels quals nosaltres no en som conscients, o no els tenim». Hi ha persones que participen als projectes que no tenen una formació reglada o que no tenen uns estudis, però que en canvi tenen uns coneixements extraordinaris, com per exemple un pagès amb la terra. «El reconeixement de tota aquesta saviesa suposa un enriquiment per als nostres projectes que ens situa en un territori en el qual, més que anar a com cal formar, al contrari, el que volem és aprendre també nosaltres dels demés, reconèixer els sabers que tenen, i que potser ni ells mateixos en són conscients, no els han sabut veure».

Diu Carme Mayugo (Teleduca) que «vam descobrir tard que estàvem fent creativitat, quan ja portàvem quatre o cinc anys funcionant, perquè estàvem en el marc de l'educació i la comunicació. Vam estar convidades a un grup de treball que va muntar la Fundació Jaume Bofill per reflexionar sobre l'eix creació-joves-comunitat. Va sortir una publicació en la qual hi vam participar. Això va ser l'origen d'Artibarri, a principis dels anys 2000. Va ser quan vam participar en aquest grup de treball ens adonàrem que no només estàvem unint educació i comunicació, sinó que a més a més fèiem cultura, fèiem creació artística, cosa que inicialment no ens havíem proposat». El posicionament de *Teleduca* no és tant de gestió cultural per fer educació, sinó que és al revés, «som educadores que ens posem en el camp de la cultura. És com una mirada, com una manera de posar-te en un lloc pensant cap a on mires i cap a on vas. Crec que quan intervenim comunicativament ho fem fins i tot amb una mirada molt pedagògica, en un sentit ampli».

Figura 7. Imatge del projecte audiovisual participatiu «Fills i filles», engegat per Teleduca

A El Palomar no tenen un model concret d'organització com a tal. La primera exposició com a col·lectiu va ser a partir de posar en comú i barrejar peces que havien realitzat de manera individual durant els anys de carrera, gairebé totes elles rebutjades en els concursos de beques, premis o exposicions de la ciutat. No hi havia en el circuit de l'art cabuda per a aquesta classe de material, sempre relegat a l'arxiu o a estudis marginals. En aquest sentit, l'ideal és crear una estratègia per a cada projecte. «Ens adaptem a les necessitats i particularitats de cada acció que duem a terme. El que sí és cert és que en totes elles hi ha una sèrie de patrons que es repeteixen. Una d'aquestes premisses és treballar en donar sentit a treballs que d'alguna manera estan travessats per aquestes polítiques queer que experimentem i compartim des de l'art». El Palomar és el primer projecte d'artistes independents (dissidents) a Espanya que va començar el seu treball en un espai obert al públic encarregant-se d'unificar de manera estranya aquesta genealogia transmaricabollo de la qual fan gala. «Hem treballat amb molts artistes, comissaris, investigadors ... de manera no jeràrquica, entre altres coses perquè treballem en construir des de l'afecte i aquesta moneda de canvi és l'encarregada de ser transparents en tot el procés».

A la cooperativa LaFundició cada setmana fan reunió interna els dilluns, per valorar tots els treballs en els quals hi estan implicats. Aquesta reunió la fan a Bellvitge, on fa quatre anys que hi són, ja que van decidir tenir-hi un espai. «Quan fem les reunions la porta està oberta i entra tothom, entren els veïns, els nens, les nenes, som com reunions comunitàries també. Jo crec que el que fem s'entén en el context» diu Mariló Fernández. «Nosaltres comencem a cercar coses en els territoris i generem recursos per sostenir-ho». Hi ha més tensió al camp de l'art que no amb el dels territoris, «crec que els territoris entenen perfectament el que fem, perquè el que fem és intentar pensar quines són les pràctiques significatives en aquell espai». Es tracta de desenvolupar un espai, des d'un pensament crític contemporani. «Jo crec que és el camp de l'art el que potser no entén el que fem» (somriu). Mariló opina que van començar dins el marc de l'educació artística, i que amb el temps han anat sortint d'aquesta etiqueta. «L'educació artística, com l'educació social, ja té un imaginari creat. O fas activitats per a exposicions,

o fas tallers per escoles. Ara no ens truquen per fer serveis educatius o per fer... De fet, no ens truquen» (riu).

Figura 8. Cartell de l'activitat «Taller d'història» promoguda per LaFundició

El desig de millorar la situació de precarietat que pateixen aquests col·lectius esdevé prioritari davant la delicada situació actual. Els diferents formats administratius i empresarials donen lloc a pràctiques que, en última instància, sempre pretenen una transformació i millora de la realitat social. Però també existeix, i cal destacar-ho, un gran interès per reforçar els processos assemblearis i estimular el paper actiu de la ciutadania en les decisions socials, culturals i polítiques. Són aspectes que es poden detectar quan revisem el conjunt de les entrevistes realitzades. En última instància, el que està passant a Barcelona és un reflex premonitori del que començarem a veure ben aviat en la majoria de ciutats, ja que l'empenta dels agents socials, dels grups de gent jove formada acadèmicament, està generant un model d'accions que, més enllà del benefici i lucre econòmic, busca una gratificació d'ordre personal, emocional, col·lectiu, artístic i social.

Transformant la societat cooperant en xarxa per 'hackejar' el sistema des de l'educació i les arts

Segons explica Javier Rodrigo «bona part de la feina consisteix precisament en buscar feina, o bé estar en espais, que és com repetir constantment la precarietat cultural, anar d'aquí cap allà, anar fent». I és que «tens una vida que pot ser molt dinàmica, però al mateix temps resulta difícil tindre una certa estabilitat, com ho seria poder disposar d'un projecte tancat a quatre o cinc anys vista. Això va ser sobretot dur en la primera part de la crisi, però encara estem igual. Aquesta és una de les tensions importants». Javier afirma que una altra tensió és que des de les institucions no sempre s'entén el tipus de projecte que fan. «Davant el gir educatiu, i de que molts artistes comencen a

parlar de gestió comunitària des de l'educació, aleshores veus que hi ha molt d'intrusisme, o manca de perspectiva històrica respecte d'altres coses». Pot ocórrer que un ajuntament coordini un centre d'art amb un artista, que entri en una escola per repensar les classes que hi ha. Sembla que això és innovador, que és transgressor, però per contra es perd molt l'entramat històric i les persones que ja hi havia abans. «Aquesta gent està parlant en seminaris anticolonials, i al mateix temps està colonitzant els centres educatius amb el seu art. És per això que no s'esforcen per buscar el llegat de la gent del lloc», remata Javier Rodrigo.

Per a Javier Rodrigo *hackejar* vol dir que tens un codi, i en obrir-lo unes altres persones també poden usar-lo, no només tu. *Hackejar* el currículum o les maneres de fer habituals significaria inventar una mena de forat, d'interstici, en el qual generar un model propi, però que no és autònom o no està en contra del sistema, sinó que és una espècie d'esquerda dins de la institució. El mateix passa amb el museu. «Es tracta d'alterar els codis habituals de comissariat o d'educació. Convé parlar d'educació popular, participació i ciutadania. Mentre que aquí es parlava molt del "gir educatiu", perquè comissaris i artistes utilitzen el suport d'eines educatives, des de Transductores ho feien a l'inrevés. Algú va arribar a dir que eren "el costat fosc del gir educatiu"». Mentre que el gir educatiu són comissaris que van a educació i busquen estratègies, en el seu cas venien més del camp educatiu, o de les formes d'autoorganització, i això afecta al tema del comissariat.

La idea de *hackejar* consisteix a canviar les formes clàssiques com són els seminaris, les exposicions convencionals d'art, per fer una mena de laboratori ciutadà. A partir de 2013 a Barcelona van començar dos projectes en què intervé Javier Rodrigo, un radicat a Arts Santa Mònica, amb un programa basat en els problemes del territori, i un altre a partir d'un concurs en el Centre d'Art Fabra i Coats, juntament amb altres tres entitats. Amb el canvi de govern Barcelona en comú va obrir la possibilitat que hi hagués una direcció col·legiada, que podia ser de diverses entitats (no necessàriament un sol director), i a més el focus estava en mediació entre art i ciutadania. Van pensar un projecte de quatre anys, coordinant-se amb Sinapsis i amb LaFundició. Van fer una coalició, ja que no tenia sentit que entre col·lectius amb ideals similars s'estigués competint en els concursos on es podia fer una mediació, i per tant era millor crear una plataforma, per construir el projecte conjuntament. Després ja van decidir qui portaria la part de coordinació. Van fer una direcció col·legiada.

Figura 9. Activitat educativa a la Fundació Tàpies, un dels centres més innovadors de Barcelona pel que fa a l'oferta de processos artístics emergents amb pedagogies culturals

Conclusions

Estem vivint moments de canvis conjunturals, tant pel que fa al sistema de les arts, com al sistema educatiu i a les pròpies dinàmiques socials. El que les arts i l'educació poden fer per transformar la societat és molt més del que haguéssim pogut imaginar fa uns anys. En aquest treball hem volgut incidir en el que passa a un entorn urbà com és la ciutat de Barcelona, un lloc en el qual detectem importants iniciatives transformadores. Hem optat per esbrinar, de primera mà, què opinen alguns dels actants més representatius d'aquest nou panorama de les arts i l'educació amb clara perspectiva social i transformadora. Hem entrevistat a persones representants de col·lectius, havent seleccionat en aquesta ocasió veus significatives. Sinapsis (Cristian Añó) elabora discursos integradors, tot defensant el paper de la ciutadania en les propostes. Experimentem amb l'Art (Dolors Juárez) és un bon exemple de les residències artístiques enteses com a ressort educatiu, entitat pionera assentada al barri de Gràcia. Transductores (Javier Rodrigo) està evolucionant sense perdre mai ni un bri d'esperit crític. Teleduca (Carme Mayugo) ha empoderat a públics de totes les edats per generar producció audiovisual i per desenvolupar mitjans compromesos. Sitesize (Elvira Pujol) està molt arrelada als territoris i a la gent que fa història des de l'anonimat dels qui lluiten. Desbordar la universitat (Judith Vidiella) reuneix quatre dones que s'esforcen per trencar normes establertes des del feminisme i les accions amb el cos i el gènere com a detonants. LaFundició (Mariló Fernández) incita a l'acció col·lectiva des de les visions del propi barri. El Palomar (Rafa Marcos Mota i Mariokissme) intenta trencar amb els motlles tradicionals que afecten als rituals dels col·lectius lgtb. Es tracta de col·lectius de professionals amb una llarga i intensa trajectòria, que estan dotant a la ciutat d'un nou engranatge cultural, que parteixen de les arts i l'educació per implementar l'acció social i formar ciutadania crítica. Aquest repte combina a nivell històric amb la gran tradició assembleària de Barcelona. I no podem perdre de vista el paper d'algunes institucions tant públiques com privades que també estan repensant els models. Conceptes com transformació social i emancipació crítica estan molt presents en l'ideari d'aquests col·lectius. Si bé la situació econòmica és complexa, i també és complicat el panorama polític de Catalunya, aquestes persones i associacions professionals estan duent a terme una tasca entusiasta i eminentment crítica que trenca amb els motlles més convencionals de l'educació en arts. Hem d'estar molt atents a tot el que està passant, ja que és en aquests escenaris on es

dissenyarà el nou panorama social, començant a implicar les arts en els entorns educatius des de posicionaments crítics i flexibles.

Referències

Alonso-Sanz, A. (2017) «Repensando tres entornos educativos consolidados», *Artseduca,* 18, p. 79-99.

Ancarola, N.; Manonelles, L. i Gasol, D. (eds.) (2017) *Polititzacions del malestar. Dret a l'angoixa. L'art i els processos creatius com a instrument per canalitzar el malestar*. Barcelona, Raig Verd.

Duncum, P. (2008) «Holding Aesthetics and Ideology in Tension», *Studies in Art Education*, 49 (2), p. 122-135.

Grup Desbordes de la Cultura (2017) *Desbordar Barcelona. Un relat alternatiu de la cultura a la ciutat*. Barcelona, Pol·len Edicions.

Hall, S. (ed.) (1997) *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London, Sage Publications.

Haraway, D. i Terranova, F. (2017) «Story Telling for Earthly Survival», *Concreta,* 9, p. 5-15.

Hernández, F. (2008) «La investigación basada en las artes. Propuestas para repensar la investigación en educación». *Educatio Siglo XXI*, *26*, p. 85-118.

Hernández, F. (2014) «Las materias que distraen o la utilidad de lo inútil». *Cuadernos de Pedagogía*, 447, p. 62-65.

Hernández, F. i Aberasturi, E. (2013) «Investigación y formación, un proceso de acompañamiento». *Cuadernos de Pedagogía,* 436, p. 68-71.

Huerta, R. i Alonso-Sanz, A. [eds.] (2017a) *Entornos informales para educar en artes*. València, PUV.

Huerta, R. i Alonso-Sanz, A. [eds.] (2017b) *Nous entorns d'aprenentatge per a les arts i la cultura*. València, Tirant lo Blanch.

Huerta, R. i Domínguez, R. (2015) «Investigar sobre los entornos educativos y abordar la problemática situación de la educación artística en secundaria». *EARI. Educación Artística Revista de Investigación,* 6, p. 10-18. http://dx.doi.org/10.7203/eari.6.6887

Irwin, R. L. i O'Donoghue, D. (2012) «Encountering pedagogy through relational art practices». *International Journal of Art & Design Education*, 31 (3), p. 221-236.

Llevadot Gonzàlez, M. i Pagès Santacana, A. (2018) «La integració de l'art en educació (*Arts Integration*): el paper del lideratge creatiu-artístic en els projectes col·laboratius». *Temps d'Educació,* 58, p. 255-269.

Ordine, N. (2013) *La utilidad de lo inútil*. Barcelona, Acantilado.

París, G. i Hay, P. (2018) «*5x5x5=creativity*, una experiència d'aprenentatge creatiu entre artistes, escoles i institucions culturals». *Temps d'Educació,* 58, p. 271-288.

Peña-Zabala, M.; Cilleruelo, L. i Aberasturi-Apraiz, E. (2018) «Lego Serious Play: hacia la permeabilidad del pensamiento crítico». *REIRE Revista d'Innovació i Recerca en Educació,* 11 (1), p. 1-15. http://doi.org/10.1344/reire2018.11.119183

Ramon Camps, R. (2016) «Educación artística y entornos urbanos», a M. Á. Chaves Martín [ed.] *Ciudad y Artes Visuales*. Madrid, Universidad Complutense de Madrid, p. 321-327.

Rogoff, I. (2008) «Turning». *e-flux Journal #00*

Soto González, M. D. (2015) *Espacios de inclusión e implicaciones educativas entre escuela, museo y universidad. Análisis desde la investigación-acción*. València, Universitat de València (tesi doctoral).

Stake, R. E. (2005) *Investigación con estudio de casos*. Madrid, Morata.

Zafra, R. (2017) *El entusiasmo. Precariedad y trabajo creativo en la era digital*. Barcelona, Anagrama.

Acción social y educativa desde las artes en Barcelona

Resumen: Desde hace unos años, en Barcelona existe un movimiento de acción educativa que nace desde las artes y que fomenta la participación ciudadana en base a la cohesión social. Las nuevas propuestas de la educación artística tienen un fuerte componente social, ya que impulsan la participación, redefiniendo los conceptos tradicionales de la educación en artes. Hemos entrevistado a algunos de los promotores de estas iniciativas para indagar en los modelos de actividades y en las formas de organización que representan. Con ello hemos descubierto las problemáticas que afectan a este modelo organizativo (precariedad, dependencia institucional, cambios constantes, necesidad de atender a todo tipo de públicos), pero también hemos descubierto las ventajas de generar arte y educación para mejorar la cohesión social (impulso creativo, asunción de las posibilidades personales y grupales, generación de entidades y redes independientes, colaboración entre diferentes estamentos de la ciudadanía, cohesión en los barrios). Hemos planteado la búsqueda desde la perspectiva del estudio de caso, habiendo conseguido una amplia recogida de información, y comprobando que existe una verdadera red colaborativa, comprometida con la mejora de la cohesión social, especialmente en los barrios más desfavorecidos de la ciudad.

Palabras clave: Arte, educación, Barcelona, transformación social, ciudadanía.

L'action sociale et éducative dans le domaine des arts à Barcelone

Résumé: Depuis quelques années, Barcelone est le théâtre d'un mouvement d'action éducative qui prend forme dans les arts et qui encourage la participation des citoyens sur la base de la cohésion sociale. Les nouvelles propositions de l'éducation artistique ont une forte composante sociale car elles renforcent la participation, tout en redéfinissant les concepts traditionnels de l'éducation artistique. Nous avons interrogé certains promoteurs de ces initiatives pour en savoir davantage sur les modèles d'activités et les formes d'organisation qu'ils représentent. Nous avons découvert les problématiques qui affectent ce modèle d'organisation (précarité, dépendance institutionnelle, changements constants, accueil de tous types de publics), mais nous avons aussi découvert les avantages de la génération d'art et d'éducation dans l'amélioration de la cohésion sociale (élan créateur, prise en charge des possibilités personnelles et groupales, génération d'entités et de réseaux indépendants, collaboration entre différentes catégories de citoyens, cohésion dans les quartiers). Nous avons envisagé la recherche du point de vue de l'étude de cas : pour ce faire, nous avons collecté un grand nombre d'informations et vérifié qu'il existe un véritable réseau de collaboration engagé en faveur de l'amélioration de la cohésion sociale, notamment dans les quartiers les plus défavorisés.

Mots clés: Art, éducation, Barcelone, transformation sociale, citoyenneté.

Art-based social and educational action in Barcelona

Abstract: For the last few years, Barcelona has witnessed the emergence of an arts-based educational action movement which promotes civic engagement to enhance social cohesion. The new artistic education projects have a strong social component as they foster participation, redefining the traditional concepts of art education. The authors interviewed some of the people behind these initiatives to investigate the activity models and forms of organization that they represent. They also identified the problems that affect this organizational model (precariousness, institutional dependence, constant change, catering for all social groups) and the benefits of generating art and education for improving social cohesion (creative impulse, embracing personal and group possibilities, generating independent bodies and networks, collaboration between the different tiers of the general public, neighbourhood cohesion). The research was conducted from a case-study perspective after the authors had gathered extensive data and had verified the existence of a collaborative network committed to improving social cohesion, particularly in more deprived neighbourhoods.

Keywords: Art, education, Barcelona, social transformation, citizens.